

Despre generarea categoriilor aristotelice și câteva considerații cu privire la posibilitatea ipotezei dialectice

IOVAN DREHE*

Aristotel, dialectică, categorii, generare

This essay is concerned with the origin of the Aristotelian categorical table. Several theories were advanced regarding this point and are summarized in the first part. In what follows I will try to argue that there is a possibility to consider the Aristotelian categories from a dialectical point of view (i.e. Aristotelian dialectic, not Hegelian). And the starting points for this are several aspects of these concepts that are relevant to the dialectical method.

1. Atunci când vine vorba de unul dintre cele mai comentate texte din istoria filosofiei, *Categoriile* lui Aristotel, putem spune că suntem încă departe de un consens cu privire la modul în care ele trebuie să fie interpretate. Acest tratat (mic ca întindere, enorm ca problematică) a ridicat și încă mai ridică probleme de ontologie, logică, teoria cunoașterii, filosofia limbajului ș.a.m.d.

* IOVAN DREHE (n. 1984). Licențiat în filosofie al Universității de Vest din Timișoara. Masterat în Filosofie Antică și Medievală al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj. Doctorand al aceleiași universități, cu o teză despre dialectica aristotelică.

Problema particulară la care ne-am gândit în cazul de față este cea referitoare la modul de generare al listei categoriale. Cel care a aruncat mănușa în acest caz este nimeni altul decât filosoful din Königsberg. În *Critica rațiunii pure* Kant ne spune următoarele:

“Această diviziune este dedusă sistematic dintr-un principiu comun, anume din facultatea de a judeca (care este tot una cu facultatea de a gândi), și nu s-a născut rapsodic dintr-o cercetare, întreprinsă la întâmplare, a conceptelor pure, de a căror enumerare completă nu putem fi niciodată siguri, fiindcă sunt stabilite numai prin inducție, fără a ne gândi că pe cale inductivă nu se concepe niciodată de ce tocmai aceste concepte și nu altele aparțin intelectului pur. A fost un plan demn de un bărbat perspicace ca Aristotel acela de a căuta să stabilească aceste concepte fundamentale. Dar fiindcă nu avea nici un principiu, el le-a adunat în grabă, așa cum i se prezentau, și a adunat mai întâi zece din ele, pe care le-a numit *categorii* (predicamente).”¹

Acest studiu nu are ca scop să analizeze în amănunt totalitatea punctelor de vedere privind rezolvarea acestei probleme, ci se mulțumește cu o descriere sumară a lor. Următorul pas va fi să urmărim sugestiile filosofului român Dan Bădărău, aceasta în vederea găsirii unei posibile direcții de interpretare ce să se sprijine pe dialectică. Nu vom oferi soluții definitive, ci mai degrabă posibile moduri de a vedea unghiuri din care să abordăm problema, urmând ca într-un eventual viitor studiu să oferim o abordare mai sistematică a problemei.

¹ I. Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, ediția a III-a, îngrijită de Ilie Pârvu, Editura IRI, București, 1994, p. 113 (Teoria transcendențială a elementelor, Partea a II-a, Diviziunea I, Cap. 1, Secțiunea a III-a, 10).

2. Există câteva locuri în opera Stagiritului unde întâlnim lista acestor categorii. Dintre acestea cele mai cunoscute și utilizate pentru exemplificare sunt următoarele două:

“Cuvintele fără nici o legătură înseamnă: substanță, cantitate, calitate, relație, loc, timp, poziție, posesie, acțiune ori pasiune. Vom explica pe scurt, prin exemple: *substanțe* sunt: om, cal; *cantitate*: lung de doi coți, ori de trei coți; *calitate*: alb, gramatical; *relație*: dublu, jumătate, mai mare; *loc*: în piață, în Liceu; *timp*: ieri, anul trecut; *poziție*: culcat, șezând; *posesie*: încălțat, înarmat; *acțiune*: a tăia, a arde; *pasiune*: a fi tăiat, a fi ars.” (*Categorii* 4, 1b-2a)

“Categoriile sunt zece la număr: esența, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, poziția, posesia, acțiunea, pasiunea.” (*Topica* I, 9, 103b)²

Despre sursa acestei liste sau modul în care Aristotel a ajuns la ea s-a polemizat mult. Putem distinge următoarele poziții:

1. Ipoteza gramaticală: categoriile lui Aristotel ar avea ca modele categoriile gramaticale ale limbi grecești (poziție susținută de A. Trendelenburg).
2. Ipoteza deducției: categoriile lui Aristotel pot fi deduse *a priori* (susținută de F. Brentano și E. Zeller).
3. Ipoteza sursei empirice: Aristotel și-a stabilit lista categorială bazându-se pe experiența limbajului (P. Aubenque).

² Liste categoriale mai găsim și în alte locuri din corpusul aristotelic. Dar listele nu mai sunt la fel de complete cum sunt cele din *Categorii* sau *Topica*. De exemplu: *Analitica secundă* I, 22, 83a, *Fizica* I, 7, 190; V, 1, 215b etc.

4. Ipoteza influenței lui Platon sau a altor școli filosofice asupra lui Aristotel (E. Zeller, O. Apelt sau D. Ross).

Ipoteza lui Trendelenburg³ se prezintă în felul următor. Categoriile lui Aristotel corespund părților de vorbire din gramatica greacă. Corespondențele sunt următoarele:

1. substanța – substantive;
2. cantitatea, calitatea, relația – tipuri de adjective;
3. spațiul, timpul – tipuri de adverbe;
4. poziția, posesia, acțiunea, pasiunea – tipuri de verbe.

Deși a fost respinsă pe motiv că pierde din vedere anumite categorii gramaticale și, de asemenea, nu poate să garanteze că anumite relații pe care le vedem între limbaj și metafizică nu sunt mai degrabă rezultatul unei coincidențe accidentale. În orice caz, aceasta rămâne una dintre interpretările clasice.

În lucrarea *Despre multipla semnificație a ființei la Aristotel*, Franz Brentano este convins de faptul că tabela categorială aristotelică este rezultatul unei laborioase deducții în urma căreia Aristotel ar fi ajuns la o convingere în validitatea deducției de așa natură încât nu a mai simțit nevoia să ne expună metoda prin care le-a obținut. Dar din textele rămase Brentano încearcă să reconstituie această deducție. Deducerea acestei tabele categoriale este văzută ca ordonată de diviziuni succesive, asemănătoare diviziunilor platoniciene. Avem următorii pași de diviziune:

³ A. Trendelenburg, *Elementa Logices Aristoteleae*, ed. engleză, Oxford, 1898, nota 1, p. 27. Cap. 4 din *Categorii* apare ca secțiunea 3, la pp. 4-5.

1. “separarea ontologică” dintre substanță și accident⁴;
 - i. accidentul se separă în afectări și relație⁵;
 1. Afectările se împart în accidente inerente, circumstanțe, operații⁶;
 - a. Accidentele inerente sunt de două feluri, calitate și cantitate⁷;
 - b. Clasa operației (mișcarea) se împarte în acțiune și pasiune⁸;
 - c. Circumstanțele sunt două: timpul și spațiul⁹.

După ce ne oferă un rezumat și două scheme sintetice ale acestei deducții, F. Brentano își exprimă deschis preferința pentru legitimitatea unui număr de opt categorii în lista lui Aristotel, adică acelea care apar și în pașii mai sus enumerați¹⁰.

E. Zeller recunoaște în lista categoriilor o anumită ordine logică¹¹. Se începe cu *substanța*, apoi se continuă cu acele categorii ce aparțin lucrului însuși (fiind aceleași cu *afectările inerente* la F. Brentano), *calitatea și cantitatea*. Se continuă cu acelea care aparțin unui lucru în relație cu altele. Așa se justifică poziția intermediară a categoriei *relației*. Următoarele două categorii țin de determinațiile externe ale existenței sensibile: *spațiul și timpul* (și Brentano le

⁴ Franz Brentano, *Despre multiplă semnificație a ființei la Aristotel*, traducere de Ion Tănăsescu, ed. Humanitas, București, 2003, p. 211. De aici înainte Brentano va avea în vedere *accidentul*, iar *substanța* se va divide sinonimic, Brentano, *op. cit.*, ibidem, p. 212.

⁵ Ibidem, p. 214.

⁶ Ibidem, pp. 217-218.

⁷ Ibidem, pp. 218-222.

⁸ Ibidem, pp. 222-233.

⁹ Ibidem, pp. 233-240.

¹⁰ Ibidem, p. 245. Rezumatul deducției: pp. 240-241; Prima schemă: p. 241; A doua schemă: p. 244.

¹¹ Eduard Zeller, *Aristotle and the earlier peripatetics*, vol.1, translated by B. F. C. Costelloe and J. H. Muirhead, New York: Longmans, Green and Co., 1897, p. 281.

recunoaște într-un fel asemănător). Ordinea logică se încheie cu categoriile ce exprimă schimbarea, indusă (*acțiunea*) sau suferită (*pasiunea*). În contrast cu siguranța lui F. Brentano, nu putem să nu remarcăm ezitarea lui E. Zeller în a susține până la capăt această ipoteză, ezitare cauzată de lipsa de pasaje din opera aristotelică care să îi confirme clar legitimitatea acestei interpretări¹².

Al treilea punct de vedere este cel empiric. Aceasta susține căsursa după care Aristotel și-a stabilit lista categoriilor ar fi experiența limbajului. Vom avea în vedere interpretarea dată de Pierre Aubenque¹³. În vederea aflării celor zece categorii Aristotel nu pornește de la divizarea unui gen mai mare, de exemplu ființa. Aceasta nu înseamnă că ființa nu s-ar divide, ci doar că nu dispunem, sau nu cunoaștem, de un principiu de diferențiere în interiorul ei¹⁴. Ființa poate să fie omonimă sau sinonimă. De aici apar două teorii asupra deducției categoriilor¹⁵. Dacă avem sinonimie în cazul ființei atunci înseamnă că ființa se divide în zece categorii și ea este genul suprem al acestora. Dar această perspectivă este contrazisă chiar de Porfir, ființa nefiind considerată gen ci mai degrabă ceva transcendent celor zece categorii. Adică categoriile pot fi considerate genurile cele mai mari, față de care nu mai avem un gen mai mare ci un transcendent, cum ar fi ființa. Această direcție de interpretare o urmează și Aubenque. Dacă ființa nu este genul suprem care se

¹² Zeller, *op. cit.*, p. 282.

¹³ În cultura română această interpretare este acceptată și de Mircea Florian.

¹⁴ De obicei un principiu diferențiator vine din afară. Acesta ar trebui să fie și cazul diferenței specifice. Dar ființa fiind totul, automat diferența nu poate veni din afară. Despre acestea Pierre Aubenque, *Aristotel*, traducere de D. Alexandru, addendum la Aristotel, *Categorii. Despre Interpretare*, traducere, prefață și comentarii de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005, p. 366.

¹⁵ Pierre Aubenque, *Problema ființei la Aristotel*, traducere de Daniela Gheorghe, prefață și control științific Ioan-Lucian Muntean, Editura Teora, București, 1998, pp. 152-153.

divide rezultă că nu se poate porni de sus în deducerea categoriilor ci trebuie pornit de la experiență. „Experiența” de la care pleacă Aristotel este limbajul, chiar etimologia termenului „categorie” trimițând în această direcție. Astfel, pentru Aubenque, denumirea de „categorie” desemnează mai puțin o funcție, cât modul de stabilire, adică aceste categorii sunt observate prin diferitele moduri în care „a fi” cu sens copulativ leagă un subiect de un predicat: „Socrate este om” – aici avem o legătură esențială, „Socrate este just” – aici avem o legătură calitativă ș.a.m.d. Astfel se vede cum categoriile aristotelice rezultă din practica empirică a limbajului. Dar acest mod de a „deduce” categoriile are un neajuns: nu poate să dovedească completitudinea listei¹⁶.

Un ultim mod pe care îl vom mai aminti cu privire la generarea tabelii categoriilor la Aristotel este acela care afirmă influențele diferitelor școli asupra lui Aristotel. E. Zeller înaintea două ipoteze posibile referitor la această sursă¹⁷. Prima este Școala pitagoreică și preferința acesteia pentru numărul zece, iar a doua este Academia. Dar E. Zeller recunoaște că aici nu poate fi vorba de mai mult de o coincidență. Un alt exeget care a susținut o influență asupra lui Aristotel în această alcătuire este O. Apelt, iar această poziție este acceptată și de către D. Ross. Ei susțin că Aristotel încerca să rezolve anumite probleme ce țin de predicăție, probleme ridicate de școala megarică, iar soluția văzută de Stagirit ar fi fost distingerea diferitelor moduri de a predica¹⁸.

O direcție interesantă în această discuție este cea urmată în cultura română de Dan Bădărău. De ea ne vom ocupa în continuare.

¹⁶ Aubenque, *Aristotel*, ed.cit., p. 367.

¹⁷ Zeller, *op. cit.*, pp. 282-283.

¹⁸ Otto Apelt, *Beiträge zur Geschichte der Griechischen Philosophie* apud Sir David Ross, *Aristotel*, traducere de Ioan-Lucian Muntean, Editura Humanitas, București, 1998, p. 31, p. 62 nota 20.

3. În a doua jumătate a secolului trecut cultura română a fost de multe ori tentată, datorită contextului social-politic, să interpreteze marile probleme filosofice din perspectiva dialectii (bineînțeles, dialectica specifică materialismului-dialectic)¹⁹. Interpretarea categoriilor nu face excepție de la această regulă.

Problema aceasta ar răsări din faptul că Aristotel nu enumeră peste tot în opera sa cele zece categorii și exclude uneori categorii cum ar fi „posesia” sau „poziția”. Argumentul adus în acest sens este, pentru a-l parafraza pe Dan Bădărău, că Aristotel are obiceiul să pună cititorul în fața unei liste complete sau construcții încheiate²⁰. După părerea noastră, acest argument nu prezintă o foarte mare greutate în acest caz. E la fel de plauzibil că Aristotel nu se vede nevoit să le enumere considerându-le cunoscute. Dacă se ține seama de faptul că scrierile lui Aristotel rămase nu sunt destinate marelui public, scrieri esoterice, atunci este puțin probabil ca Aristotel să se vadă nevoit să le enumere complet în fiecare loc unde are de-a face cu ele, discipolii cunoscându-le. În plus, Aristotel, din câte cunoaștem din parcurgerea operei sale, nu afirmă nicăieri că lista categoriilor ar fi completă. Se pot oricând găsi altele, dacă practica limbajului o permite. Prin urmare e posibil, în acest caz cronologia operei fiind crucială pentru a afirma acest lucru, ca lista categoriilor din tratatul omonim să fie cea mai completă datorită faptului că ar fi fost redactată mai târziu. Dar asta ar însemna că tratatele de logică au fost redactate mai târziu, întrucât prima parte din *Categorii* este cea mai veche parte din *Organon*. De asemenea apare și posibilitatea unor corecturi introduse ulterior. Conclusiv, nu putem afirma cu certitudine dacă o listă sau alta a categoriilor este incompletă sau are intruși printre

¹⁹ În esență dialectica aristotelică nu poate fi interpretată în maniera hegeliană sau marxistă, ea încadrându-se mai degrabă în ceea ce numim astăzi logică informală sau teoria argumentării.

²⁰ Dan Bădărău, *Categoriile lui Aristotel* în Dan Bădărău, *Scrieri alese*, vol. 1, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, p. 13.

elementele ei. Cel mai prudent este să considerăm lista dată de Aristotel în *Categorii* și *Topica* ca fiind cea completă din punctul de vedere al lui Aristotel.

Dar să trecem peste acest lucru și să observăm modul în care exegetul român vede categoriile aristotelice. Bădărău înaintează următoarea ipoteză: Aristotel ar fi folosit principiul dialectic în construcția tablei sale categoriale²¹. „Principiul dialectic” este luat în sensul de principiu prin care aranjăm în diade, cupluri dialectice, categoriile. Nu ni se precizează dacă există o deducție dialectică sau altceva de acest gen. Conform acestei ipoteze cele zece categorii se grupează astfel:

1. Prima diadă: calitate-cantitate;
2. A doua diadă: spațiu-timp;
3. A treia diadă: acțiune-pasiune;
4. Categoriile „refractare” sau „anomalii”: substanță, relație, poziție, posesie.

Bădărău ne oferă două argumente pentru care acest principiu a scăpat atenției comentatorilor: Aristotel nu l-a formulat nicăieri și Aristotel a încălcat în mod evident acest principiu²². Considerăm că nu are rost să respingem aceste argumente din moment ce natura lor este evidentă. Să vedem acum câteva argumente în favoarea respingerii categoriilor „refractare”: „poziția” și „posesia” sunt „oaspeți nepoftiți” prin faptul că din unele liste categoriale ele sunt excluse²³.

Merită să acordăm o atenție deosebită respingerii categoriei substanței²⁴. Conform unei poziții care a avut mulți adepți, substanța nu se potrivește definiției aristotelice a categoriei pentru

²¹ Bădărău, *op. cit.*, p. 18.

²² Idem.

²³ Ibidem pp. 18-19.

²⁴ Ibidem pp. 19-21. Nu vom mai insista asupra respingerii celorlalte categorii. De exemplu relația este respinsă la p. 21 și următoarele

că ea nu este atributul a nimic, adică nu este proprietate. Explicația lui Bădărău pentru prezența substanței în tabelă este următoarea: aceasta ar fi o „reminiscență” a „ființei”, unul dintre genurile supreme din Sofistul. În plus se insistă în explicație prin analogia dintre „ruptura” dintre „ființă” și celelalte genuri la Platon, pe de o parte, și „ruptura” dintre „substanță” și celelalte categorii la Aristotel, pe de altă parte. La Platon nu există o „ruptură” între „ființă” și celelalte patru genuri, iar natura relației dintre acestea este diferită de cea dintre „substanță” și restul categoriilor, aceasta din urmă fiind omonimică prin natura sa²⁵. Dacă vedem lucrurile din perspectiva predicății atunci trebuie amintit că la Platon genurile supreme se întrepătrund într-un fel sau altul²⁶. Dar categoriile aristotelice nu fac același lucru²⁷. Există însă la Aristotel niște entități supracategoriale (transcendentalia în sens medieval) cum ar fi „Unul”, „Ființa”, „Alteritatea” etc²⁸. Categoriile sunt considerate reciproc exclusive, genurile supreme la Platon nu. Dar există o legătură între acestea: pentru ca un gen să fie suprem este necesar, dar nu suficient, ca el să poată fi predicat despre lucrurile aparținând fiecărei categorii²⁹. Prin urmare „substanța” nu poate fi o „reminiscență” a „ființei” platoniciene. Este adevărat că în unele locuri substanța nu corespunde definiției categoriei. În opinia noastră, distincția dintre substanțe prime și substanțe secunde salvează categoria substanței. Acest lucru se întâmplă pentru că substanța secundă se atribuie (se predică). Iar „categoria” substanței este mai degrabă substanță secundă decât primă, datorită generalității ei³⁰.

²⁵ Dacă ar fi sinonimică atunci ele ar face parte din același gen. Acest gen ar putea să fie doar Ființa, ceea ce nu este posibil, după cum am observat mai sus.

²⁶ De exemplu în dialogul *Sofistul*.

²⁷ În cazul în care se întâmplă acest lucru avem o predicare neesențială.

²⁸ *Metafizica*, V (Delta), 10, 1018a35.

²⁹ William Kneale, Martha Kneale, *Dezvoltarea logicii*, vol.1., traducere de Cornel Popa, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, pp. 39-40

³⁰ Ar fi interesant de făcut o paralelă între caracteristica substanței de a primi în sine toate categoriile și ipoteza a doua din *Parmenide* dacă tot vorbim de o

Se pune problema: din perspectiva cărei dialectici suntem îndreptățiți să judecăm categoriile lui Aristotel? Din perspectiva dialecticii marxist-leniniste? În nici un caz! Este mai de bun simț să analizăm tratatul categoriilor din perspectiva dialecticii aristotelice și, atunci când e cazul, platoniciene. Ține de evidența textelor că dialectica lui Aristotel este mai complexă decât simpla organizare în diade sau cupluri dialectice.

4. În continuare, vom încerca să vedem dacă generarea listei categoriale aristotelice poate să depindă într-un fel sau altul de dialectica aristotelică.

Există câteva perspective din care poate fi abordată relația dialecticii cu aceste categorii. Prima ar fi din punctul de vedere al caracterului general al dialecticii. Descrierea acestei caracteristici apare în câteva alte locuri. Unul dintre acestea ar fi tratatul *Retorica*. Aici, la începutul primei cărți, retorica este comparată cu dialectica din punctul de vedere al aplicativității. Amândouă se ocupă cu lucruri care nu au nevoie de o anumită știință pentru a fi studiate și sunt la îndemâna fiecărui om³¹. În alt loc aflăm că retorica și dialectica nu se ocupă cu un domeniu anume prin instituirea unor studii metodice³². Există entimeme (la fel cum există în general silogisme) cu aplicativitate generală, specifice retoricii (sau dialecticii) care se disting de cele specifice unor domenii particulare de studiu (științe), cu aplicativitate doar în respectivele domenii³³. Dialectica poate să funcționeze ca examen critic (peirastică). Peirastica, aflăm în *Respingerile sofistice*, nu se limitează la un singur gen de lucruri și domeniul său este

reminiscentă. Sau despre dialectica în cazul sensibilelor din primele părți ale dialogului, dar acest lucru nu intră în intenția lucrării de față.

³¹ *Retorica* I, 1, 1354a.

³² *Retorica* I, 2, 1356a.

³³ *Retorica* I, 2, 1358a.

universal³⁴, la fel în cazul dialecticii, acest lucru fiind normal din moment ce ele sunt strâns legate. Ca să conchidem: dialectica (și automat peirastica ca subramură) este generală (universală) din două puncte de vedere:

1. se ocupă, în egală măsură, de toate genurile ființei și de toate științele particulare care corespund acestor genuri;
2. este accesibilă, ca metodă, tuturor oamenilor și nu doar specialiștilor din anumite domenii ale științei.

Pe noi, în acest caz, ne interesează primul dintre acestea două. O caracteristică pe care o putem considera ca un bun câștigat este faptul că genurile ființei (categoriile) sunt domeniul dialecticii. Să trecem mai departe.

O altă perspectivă de abordare ar fi din punctul de vedere al inducției dialectice. Să vedem ce este inducția dialectică. Tipul aristotelic de inducție („*epagoge*”) este descris ca procedând „de la particular la universal, de la cunoscut la necunoscut”. Cunoscutul în acest caz este constituit de obiectele percepției care sunt accesibile tuturor oamenilor³⁵. Această inducție poate să ia formă silogistică în cazul în care ea este completă.

Aflăm de la Aristotel că, în comparația cu raționamentul (deducția), care este folosit mai cu succes în respingerea adversarului, inducția este utilă ca să îl faci pe adversar să accepte o premisă, aceasta fiind mai apropiată de senzație, astfel fiind mai convingătoare³⁶. Cu ajutorul inducției respondentul poate fi constrâns să accepte o premisă universală. Se procedează astfel:

1. se dă un anumit număr de exemple particulare;
2. pe baza acestora se face saltul inductiv;
3. respondentului i se cere să dea un contraexemplu;
4. dacă respondentul nu este capabil să dea un astfel de exemplu

³⁴ *Respingerile sofistice* 11, 172a.

³⁵ *Topica* VIII, 1, 156a. De asemenea v. și *Topica* I, 12, 105a.

³⁶ *Topica* I, 12, 105a.

atunci este constrâns să accepte premisa cu caracter universal care rezultă din generalizarea inductivă³⁷. Dar acest mod de a întemeia fiecare categorie este foarte anevoios și ar necesita o discuție interminabilă, iar, în cazul în care o generalizare inductivă ar eșua, întreg edificiul construit s-ar putea prăbuși. Prin urmare este puțin probabil ca inducția dialectică să aibă vreun rol în întemeierea tabelii categoriale. Ea poate fi însă folosită pentru a întemeia completitudinea listei.

O altă direcție de discuție este cea relativă la instrumentele dialectice. Dialectica are nevoie de anumite instrumente („organa”) sau mijloace³⁸ care să faciliteze argumentarea. Aceste mijloace sunt în număr de patru. Ele sunt³⁹:

1. formarea premiselor;
2. distingerea diferitelor sensuri ale expresiilor;
3. aflarea deosebirilor dintre lucruri;
4. găsirea asemănărilor între lucruri.

Ni se precizează că ultimele trei se reduc până la urmă tot la premise, adică la formarea lor. Cu alte cuvinte doar după ce am folosit ultimele trei instrumente putem să îl folosim pe primul cu succes în scopul formării de premise satisfăcătoare. Dar pe noi ne interesează în acest caz în special al doilea dintre cele patru enumerate.

Al doilea mijloc ne ajută să distingem diferitele sensuri ale cuvintelor⁴⁰. Altfel spus vom fi mai capabili să identificăm mai ușor omonimele, de nedistingerea cărora se profită de obicei în sofistică și eristică. Pe parcursul operei aristotelice se observă preocuparea acestuia pentru distincțiile de sens⁴¹. De exemplu, termenul „opus”

³⁷ *Topica* VIII, 2, 157a-b, VIII, 160a-b.

³⁸ Termenii „mijloc” și „instrument” îi voi folosi ca sinonime aici.

³⁹ *Topica* I, 13, 105a.

⁴⁰ Pentru asta v. *Topica* I, 15.

⁴¹ De exemplu *Metafizica* V (Delta) se ocupă cu astfel de clarificări.

va avea mai multe accepțiuni: „contrar”, „relativ”, „privația” și „contradicția”⁴². De asemenea, se insistă pe necesitatea de a explica de ce un termen are sensuri diferite, doar enumerarea lor nefiind suficientă. Acest mijloc este foarte folositor pentru fiecare știință particulară care urmărește clarificări conceptuale. În această direcție merită să amintim un capitol din *Metafizica V*⁴³, unde Aristotel discută în acest mod termenul „este” („*to on*”). Acesta, consideră Aristotel, poate fi luat în două sensuri:

1. prin accident („*kata sumbebekos*”);

2. în sine sau în esență („*kath hautou*”). Aceste două sensuri apar în cazul utilizării lui „este” în predicție. Astfel, prin clarificări de sens, după modul în care folosim în limbaj expresiile, ființa, care este un transcendental, poate fi „divizată” într-o primă fază în substanță (al doilea sens de sus) și accidente (primul sens de sus).

Având în vedere că mai sus aminteam faptul că ființa nu poate fi un gen care se divide, acest lucru fiind infirmat de Porfir, atunci este oare corect să afirmăm așa ceva? Dacă într-adevăr Ființa s-ar divide care ar fi atunci principiul de diviziune? Dacă ni se permite să urmărim speculativ această direcție atunci am putea spune că „omonimia” ar fi aici principiul prin care Ființa se împarte în două „genuri” mari: „substanță” și „accident”. La rândul său, genul accidentelor, prin însăși natura sa, se mai divide odată, tot prin omonimie, în cele nouă categorii ale accidentului pe care le cunoaștem. Toate diviziunile intra-categoriale care urmează de aici încolo sunt făcute pe bază de sinonimie. Adică diviziunile în interiorul categoriei substanței se fac astfel ș.a.m.d. în toate celelalte cazuri.

Diviziunea prin omonimie pare foarte puțin probabilă și pare de nesuștinut. Dar este important de reținut următorul lucru: nivelul limbajului de la care pleacă Aristotel, iar cu acest lucru sunt de

⁴² *Categorii*, 10, 11b.

⁴³ *Metafizica V*, 7, 1017a-b.

acord și cei care susțin sursa categoriilor în experiența limbajului, este acela la care el identifică omonimia unor termeni și astfel el își deduce categoriile. Prin urmare abordarea dialectică prin clarificarea termenilor pare a fi relevantă în problema „deducerii” tabelii categoriale.

Și ultimele două dintre instrumente au relevanță în acest caz. Este vorba de descoperirea asemănărilor (reminiscentă a reîntregirii platoniciene) și diferențelor (diviziunea platoniciană). Descoperirea diferențelor între lucruri este de asemenea importantă. Două lucruri pot să fie în următoarea relație de apartenență la un anumit gen:

1. pot să aparțină aceluiași gen;
2. pot să aparțină unor genuri diferite:
 - a. înrudite (ambele aparțin unui gen direct superior);
 - b. îndepărtate.

În descoperirea diferențelor gradul de greutate poate să difere în funcție de această clasificare. Distingerea diferențelor între lucrurile care aparțin aceluiași gen este mai grea în timp ce distingerea lor în cazul genurilor îndepărtate este mai ușoară⁴⁴. Căutarea diferențelor de primul tip este cea mai folositoare. Acest mijloc este important pentru organizarea internă a științelor particulare și de asemenea pentru clasificarea științelor și domeniilor realității în genuri.

Căutarea asemănărilor dintre lucruri este instrumentul oarecum complementar celui precedent. În timp ce acolo era mai grea găsirea deosebiriilor la nivel de gen unic, în acest caz cea mai grea este găsirea de asemănări între obiecte care aparțin unor genuri îndepărtate (și, bineînțeles, cea mai ușoară va fi găsirea de asemănări la nivel de gen unic). Acest mijloc este util pentru posibilitatea organizării și clasificării genurilor⁴⁵. Iar în urma

⁴⁴ Despre acest mijloc *Topica* I, 16.

⁴⁵ *Topica* I, 17.

clasificărilor de acest fel putem ajunge la genurile de maximă generalitate, adică categoriile.

Un punct de vedere interesant din acest punct de vedere putem să îl întâlnim la Constantin Noica. Pentru Noica, Aristotel nu face o deducție logică, ci mai degrabă o enumerare fenomenologică⁴⁶. Chiar dacă se recunoștea caracterul descriptiv al listei, marea majoritate a comentatorilor au încercat să își reprezinte această listă sub o formă mai logică, de cele mai multe ori un arbore logic⁴⁷.

După Noica, sursa înțelegerii greșite a categoriilor a fost de obicei traducerea lor în limbile moderne. Categoriile sunt locuțiuni interrogative substantivizate. În cazul categoriilor nu este vorba de termeni abstracți, ci mai degrabă de ceva concret, ne spune Noica.

Astfel sursa lor ar fi mai degrabă interogativitatea. Noica ne spune că logica noastră e mai degrabă o logică a răspunsului decât una a întrebării și de aceea avem probleme să înțelegem. Interogativitatea face posibilă predicția în cele zece sensuri. Adică, după cum spune Noica, “tabloul categoriilor este orizontul întrebărilor posibile”⁴⁸.

Din moment ce modul dialectic de raționare se distinge de cel demonstrativ prin faptul că înaintea pe bază de întrebare și răspuns putem specula că printr-un exercițiu dialectic putem ajunge la categorii. Întrebările, formulate în manieră specific

⁴⁶ C. Noica, *Comentariu la categorii în Aristotel, Categori. Despre Interpretare*, traducere, prefață și comentarii de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005, p. 69.

⁴⁷ C. Noica, *ed.c it.*, p. 70.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 71-75. De remarcat faptul că interpretarea Noica este asemănătoare cu cea a lui J. L. Ackrill în *Aristotle, Categories. De interpretatione*, translated with notes by J. L. Ackrill, Oxford Clarendon Press, 1963, pp. 78-79, ambii ajungând la idei similare în anii 60. Ackrill ne spune că dacă punem întrebări din ce în ce mai generale putem ajunge la categorii. De exemplu: Ce este Socrate? El este om. Dar ce este omul? El este animal. Dar ce este animalul? Corp animat. Dar ce este corpul animat? Substanță. De fapt și modul în care mai este numită substanța ar sugera o origine interogativă: *ti esti*.

dialectică, cerând răspuns prin da sau nu, ne pot duce cel mult până la genurile supreme categoriile. De exemplu, întrebări de tipul: “Este animal genul omului sau nu?” apar în mod constant în corpusul aristotelic ca exemple.

5. Pe parcursul textului am încercat să amintim modurile în care a fost interpretată generarea liste categoriale de către Aristotel. Pe lângă opțiunile deja clasice (Trendelenburg, Brentano, Zeller, Aubenque etc.) am încercat să vedem dacă există șanse să abordăm generarea listei din perspectiva dialecticii aristotelice. Considerațiile de mai sus ne arată că este posibilă o asemenea abordare. Rămâne, probabil, ca detalierea acestei perspective să se realizeze într-un alt studiu independent.

Autorul dorește să mulțumească pentru suportul financiar din programul co-finanțat de PROGRAMUL OPERAȚIONAL SECTORIAL PENTRU DEZVOLTAREA RESURSELOR UMANE 2007 – 2013, Contract POSDRU 6/1.5/S/4 – „STUDII DOCTORALE, FACTOR MAJOR DE DEZVOLTARE AL CERCETĂRILOR SOCIO-ECONOMICE ȘI UMANISTE”.

Ediții utilizate:

Aristotel, *Categorii*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1997.

Aristotel, *Categorii*, traducere de Constantin Noica în Aristotel, *Categorii. Despre Interpretare*, traducere, prefață și comentarii de Constantin Noica, Editura Humanitas, București, 2005.

Aristotel, *Metafizica*, traducere, comentariu și note de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2001.

Aristotel, *Respingerile sofistice*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.

Aristotel, *Retorica*, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Maftei, Editura IRI, București, 2004.

Aristotel, *Topica*, traducere de Mircea Florian în Aristotel, *Organon*, vol.II, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.